

СИСТЕМА ВИДІВ СУСПІЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ: КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

Визначення ефективності – одна з важливих проблем у життєдіяльності людини та суспільства. Адекватно оцінена ефективність за відповідними показниками дозволяє розробляти і приймати правильні рішення щодо раціональності їх діяльності. Сьогодні ефективність визначається шляхом зіставлення співвідношенням ефекту з витратами для його досягнення. Але ефект у відкритій економічній системі – поняття відносне, оскільки в ній об'єктивно існують певні протиріччя між її структурними елементами. Тобто насамперед слід визначитися, яка ефективність оцінюється. Звідси виникає проблема класифікації видів ефективностей.

Дана проблема, як правило, вирішується в напрямі визначення однієї або декількох форм прояву ефективності такими вченими, як Е. Долан, П. Друкер, М. Мескон, Ф. Хедоурі, А. Шеремет. Існує багато інших праць, але в будь-якому випадку визначення ефективності здійснюється фрагментарно. Не є виключенням і електроенергетика, де оцінка ефективності ускладнена природним монополізмом галузі та її специфікою.

Метою статті є систематизація видів суспільної ефективності та визначення видів і критеріїв оцінки ефективності електроенергетики.

Для систематизації видів суспільної ефективності, насамперед, необхідно обрати критерії класифікації. Слід відзначити, що критерій є якісною характеристикою ефективності процесу або явища. Його кількісним виразом є відповідний показник, що характеризує співвідношення певного результату і відповідних витрат. Він безпосередньо використовується для кількісної оцінки ефективності об'єкта. Очевидно, що види ефективності мають класифікуватися за об'єктами і критеріями.

З філософської точки зору людина та суспільство є природним явищем, а їх життє-

діяльність – природним процесом, який являє собою послідовну зміну предметів і явищ, що відбувається в закономірному порядку. Такий закономірний порядок є узагальненим результатом сукупності ряду послідовних дій людини та суспільства, спрямованих на досягнення певного результату [1]. Тобто об'єктом класифікації видів суспільної ефективності є явища і процеси, що виникають у суспільстві.

Критерієм будь-якого виду ефективності є корисний для людини та суспільства одержаний результат (вигода) [2, 3], який змінює стан не тільки явища, але і самого процесу через закономірний розвиток природної системи. Оскільки природні системи не замкнуті, то такі зміни безпосередньо стосуються і стану навколишнього середовища. Отже, ефективність є відносним поняттям, тобто існує зовнішня і внутрішня ефективність будь-якого явища та процесу.

Наприклад, узагальнюючим результатом, що стимулює виробництво суспільного продукту, є прибуток, але для суспільства важливішим є його обсяг, оскільки від нього залежить життя сучасної людини і суспільства в цілому. Тому іноді вигідне виробництво і за умови його збитковості. У даному випадку існує два критерії оцінки ефективності виробництва. Тобто об'єктивне завдання класифікації видів суспільної ефективності є багатокритеріальним, де відповідні критерії перебувають між собою у нерозривному зв'язку, який необхідно враховувати при побудові відповідної системи видів ефективності.

Іноді як критерій ефективності економічної системи використовується конкурентоспроможність економіки. Але конкурентоспроможність не може повною мірою характеризувати її ефективність, оскільки оцінює тільки певну сукупність економічних, науково-технічних, виробничих та інших, у тому числі соціальних, можливостей економічної

системи. Тобто це узагальнюючий критерій, де синтезовано обмежену кількість соціально-економічних характеристик [3].

Отримання вигоди є загальним стимулом щодо здійснення людиною або суспільством певних дій (процесів) з метою забезпечення своєї життєдіяльності. Наприклад, стимулом процесу виробництва є прибуток. З точки зору процесу споживання таким стимулом є підвищення рівня життя. Величина отриманої вигоди у процесі виробництва та споживання залежить від суспільних відносин, насамперед від відносин економічної власності, а потім від системи державного управління. Від них залежить рівномірність розподілу суспільного продукту, що безпосередньо впливає на ефективність процесів виробництва і споживання.

Згідно з принципом ефективності за Парето в суспільстві неможливо досягти абсолютної рівномірності розподілу, але існує певний оптимум у розподілі – в кожного типу макроекономічної системи і суспільних відносин свій. Відхилення від такого оптимуму характеризує зовнішню ефективність розподілу. У процесі обміну суспільний продукт як товар перетворюється на гроші, і навпаки. Від характеристик цього процесу залежить ефективність виробництва і споживання, наприклад, від швидкості перетворення. Це визначає зовнішню ефективність сфери обміну.

Процес розподілу та обміну суспільного продукту може здійснюватися з різними витратами, які по відношенню до результату характеризують внутрішню ефективність цих сфер суспільного відтворення. Тобто ефективність сфер суспільного відтворення також має зовнішній і внутрішній вимір.

Національна економіка держави є природним явищем, яке перебуває серед інших макроекономічних систем світового суспільства. Їх внутрішня і зовнішня ефективність залежить від відповідних ефективностей галузей і підприємств, які мають внутрішню та міжгалузеві зв'язки. У такому природному середовищі як певні явища формуються економічна і соціальна сфери світового суспільства і національної економіки. Економічна сфера визначається сукупністю суспільних відносин у виробництві, розподілі, обміні та

споживанні будь-яких благ. Соціальна сфера представлена сукупністю галузей, підприємств та організацій, які безпосередньо поєднані та визначають образ та рівень життя людей, їх добробут і споживання, а також безпосередньо залежать від виробництва, розподілу та обміну. Тобто ефективність економічної та соціальної сфер світового суспільства і національної економіки визначається економічною і соціальною ефективністю сфер суспільного відтворення, галузі й окремого підприємства.

Економічна і соціальна сфери суспільства нерозривно пов'язані. Такий зв'язок, насамперед, визначається найважливішою соціальною умовою людського життя – задоволенням матеріальних благ у результаті здійснення діяльності в економічній сфері суспільства. Між соціальними й економічними результатами існує певне протиріччя, яке впливає з основного економічного протиріччя – між найманими працівниками і власниками засобів виробництва. Неможливо збільшити соціальний результат без зменшення економічного результату, і навпаки. Отже, існує протиріччя між соціальною та економічною ефективністю [4].

Економічна ефективність оцінюється за співвідношенням економічного ефекту (результату) і витрат, що спричинили цей ефект (результат). Очевидно, чим менше обсяг витрат і чим більше величина результату виробничої діяльності, тим вище її ефективність. Визначальним критерієм економічної ефективності підприємства, галузі та національної економіки є прибуток [4]. Він характеризує їх внутрішню економічну ефективність. Щодо зовнішньої економічної ефективності підприємства або галузі, то вона визначається з точки зору внутрішньо- і міжгалузевих зв'язків та відносно національної економіки. Наприклад, збільшення прибутку за рахунок зростання ціни продукції проміжного споживання підвищує ефективність окремого підприємства або галузі, але зменшує ефективність інших.

Соціальна ефективність суспільства оцінюється за рівнем життя населення, де відповідним критерієм, у першу чергу, виступає середньодушовий дохід населення, який характеризує внутрішню соціальну ефективність національної економіки. Його

порівняння з відповідним світовим показником характеризує її зовнішню ефективність.

Одержані соціально-економічні результати життєдіяльності людини і суспільства безпосередньо впливають на природне середовище. Виробництво продукції корисне для суспільства, але воно супроводжується забрудненням навколишнього середовища, що погіршує життєдіяльність людини. Отже, слід відокремлювати екологічну ефективність від економічної та соціальної, але разом вони діалектично пов'язані. З урахуванням

вищевикладеного екологічна ефективність національної економіки визначається і за сферами суспільного відтворення.

Таким чином, суспільна ефективність національної економіки є узагальнюючою сукупністю діалектично пов'язаних економічної, соціальної та екологічної ефективності сфер суспільного відтворення, які послідовно формуються на рівні підприємства, галузі та національної економіки і можуть мати зовнішній та внутрішній вимір за відповідними критеріями оцінки (див. рисунок).

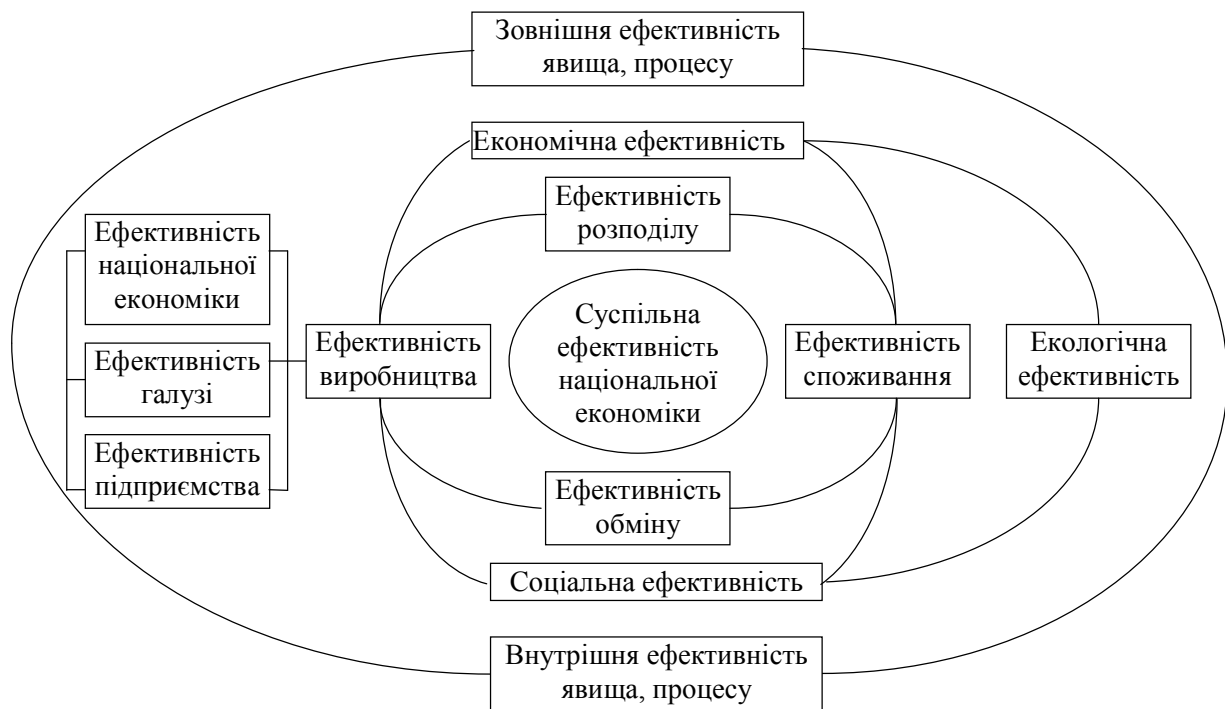

Рисунок. Система видів суспільної ефективності національної економіки

Однозначно визначити ефективність будь-якого явища або процесу, наприклад, інтегральним показником, неможливо через її відносний характер та об'єктивно існуючі протиріччя в природній системі. Ефективність має оцінюватися за сукупністю критеріїв та відповідних показників. Для цього, насамперед, слід визначити місце об'єкта в системі класифікації видів ефективностей і відповідні критерії оцінки.

Згідно з наведеною на рисунку класифікацією ефективність електроенергетики як галузі в національній економіці має зовніш-

ній і внутрішній вимір, а її виробництво, розподіл, обмін і споживання здійснюється з певними економічними, соціальними та екологічними результатами, які мають свою галузеву специфіку:

1) виробництво електроенергії розрізняється за технологіями (АЕС, ГЕС, ТЕС і ТЕЦ);

2) при розподілі відпускна ціна електроенергії, виробленої АЕС, ГЕС, ТЕС і ТЕЦ, узагальнюється на ОПЕ (оптовому ринку електроенергії) і стає оптовою для постачальників, які для споживачів відпускають її за роздрібними тарифами. Тобто у процесі роз-

поділу та обміну між споживачами виробленої електроенергії беруть участь оптовий і роздрібний посередник;

3) тариф на електроенергію для населення відрізняється від тарифу для промислових і привієняних до них споживачів;

4) у процесі постачання електроенергії від виробників до споживачів існують її об'єктивні технологічні втрати в електричних мережах та комерційні втрати, обумовлені несумлінністю споживачів та роздрібних постачальників;

5) втрати електроенергії включаються в тариф для її споживачів. У результаті вартість спожитої електроенергії значно підвищується [5].

Така специфіка обумовлює зовнішні та внутрішні критерії економічної, соціальної і екологічної ефективності електроенергетики за сферами суспільного відтворення (див. таблицю). Визначені критерії ефективності електроенергетики потребують логічного пояснення.

Таблиця

Види і критерії ефективності електроенергетики ($\frac{\text{зовнішні}}{\text{внутрішні}}$)

	Економічна	Соціальна	Екологічна
Виробництво	Обсяг виробленої електроенергії	Вартість реалізованої електроенергії оптовому постачальнику	Забруднення навколишнього середовища при виробництві електроенергії
	Прибуток від реалізації електроенергії оптовому постачальнику	Оплата праці найманих працівників, зайнятих виробництвом електроенергії	Витрати на екологію та безпеку праці при виробництві електроенергії
Розподіл і обмін	Обсяг та вартість розподіленої оптовим та реалізованої електроенергії промисловим і привієняним до них споживачам електроенергії	Вартість розподіленої і реалізованої населенню електроенергії	Забруднення навколишнього середовища при розподілі електроенергії
	Прибуток оптового і роздрібних постачальників електроенергії	Оплата найманих працівників, зайнятих розподілом електроенергії	Витрати на екологію та безпеку праці при розподілі електроенергії
Споживання	Обсяг спожитої електроенергії	Обсяг спожитої населенням електроенергії	Забруднення навколишнього середовища при споживанні електроенергії
	Вартість спожитої промисловими і привієняними до них споживачами електроенергії	Вартість спожитої населенням електроенергії	Витрати на екологію та безпеку при споживанні електроенергії

З точки зору національної економіки зовнішнім критеріями ефективності виробництва, розподілу та споживання є відповідний обсяг електроенергії, а обміну – її вартість. Для підприємств галузі, що здійснюють виробництво, розподіл та обмін електроенергії на гроші, внутрішнім критерієм ефективності традиційно є прибуток.

Для ефективності національної економіки важливе значення має не тільки кінцеве,

але і проміжне споживання електроенергії як внутрішньо-, так і міжгалузеве. Від її вартості залежить ефективність подальшого виробництва продукції. Економічна ефективність усіх галузей залежить від кінцевого споживання продукції населенням, як певного соціуму, що саме і формує національну економіку. Але такому споживанню більше властивий зовнішній аспект соціальної ефективності електроенергетики. Для економічної

ефективності більше значення мають обсяг і вартість розподіленої та реалізованої промисловим і привієняними до них споживачам електроенергії. Щодо внутрішньої соціальної ефективності виробництва, розподілу та обміну, то вона визначається оплатою праці найманих працівників на підприємствах електроенергетики.

Екологічна ефективність є досить широким поняттям, але насамперед вона визначається забрудненням навколишнього середовища, що є зовнішнім критерієм ефективності виробництва, розподілу та обміну електроенергії. Внутрішнім критерієм ефективності є екологічні витрати підприємств, що здійснюють виробництво, розподіл та обмін електроенергії. Крім того, до таких витрат слід включати витрати на безпеку праці, оскільки людина є частиною екосистеми. Слід відзначити, що наведені критерії екологічної ефективності лише визначають загальний підхід і потребують ретельного аналізу та деталізації залежно від мети дослідження [6].

Висновки

Суспільна ефективність національної економіки є узагальнюючою сукупністю нерозривно поєднаних економічної, соціальної та екологічної ефективності сфер суспільного відтворення, між якими існує певне протиріччя. Вони формуються на рівні підприємства, галузі й національної економіки та можуть мати зовнішній і внутрішній вимір щодо об'єкта оцінки.

При визначенні ефективності електроенергетики як галузі національної економіки слід ураховувати її галузеву специфіку: різні технології виробництва електроенергії; участь оптового і роздрібногосередника у процесі розподілу та обміну електроенергії між споживачами; відмінність тарифу на

електроенергію для населення від тарифу для промислових і привієняних до них споживачів; наявність об'єктивних технологічних і суб'єктивних комерційних втрат електроенергії, які включаються в тариф для споживачів.

З урахуванням такої специфіки зовнішніми і внутрішніми критеріями економічної, соціальної та екологічної ефективності електроенергетики по сферах виробництва, розподілу, обміну та споживання є: обсяг і вартість виробленої, розподіленої та спожитої електроенергії населенням, а також промисловими і привієняними до них споживачами; прибуток та оплата праці найманих робітників на підприємствах електроенергетики; забруднення навколишнього середовища і витрати на безпеку праці.

Література

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2002. – Т. 3. – 952 с.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2001. – Т. 2. – 848 с.
3. Теория эффективности экономики: моногр. / О.С. Сухарев. – М.: Финансы и статистика, 2009. – 368 с.
4. Мочерный С.В. Экономическая теория: учебник / С.В. Мочерный, В.Н. Некрасов. – М.: ПРИОР, 2005. – 416 с.
5. Оценка и обоснование эффективности деятельности электропоставляющего предприятия: моногр. / Н.В. Канарская, Г.Е. Куденко, В.Н. Беленцов, С.И. Севостьянова. – Севастополь: Вебер, 2003. – 172 с.
6. Экология и безопасность: кол. науч. моногр. / под ред. Д.В. Елисеєва. – Новосибирск: СибАК, 2013. – 132 с.

Надійшла до редакції 14.11.2012 р.